

PROZODICKÝ SYSTÉM

Prozodický systém, prozódia, niekedy nazývaný i verzifikačný systém (z franc. versification – veršovanie, podľa lat. versus – verš a fingere – tvoriť).

Prozódia je typ výstavby verša. Využíva najmä prozodické vlastnosti jazyka. Hranica medzi jednotlivými prozódiami nie je absolútna, opiera sa najmä o kontrast zvuku (zvýšená či znížená vetná intonácia, protiklad prízvučnej a neprízvučnej slabiky, protiklad krátkej a dlhej slabiky a pod.). Najčastejšie používané prozodické systémy sú časomerný, sylabický, sylabotonický a tonický.

Časomerný prozodický systém (časomiera)

Časomerný veršový systém je založený na striedaní dlhých a krátkych slabík, obyčajne bez rýmov.

Základnou časovou jednotkou je móra, ktorá zodpovedá jednej krátkej slabike. Dlhá slabika sa vyslovuje v trvaní dvoch mór. Slabiky sa vo veršoch spájajú do stôp.

Časomiera využíva najčastejšie štyri základné stopy

trochej (-U);
jamb (U-);
spondej (--);
daktyl (-UU).

Najznámejšími časomernými veršami sú hexameter (šesťstopový daktylo-spondejský verš) a pentameter (päťstopový daktylský verš). Striedanie hexametra s pentametrom vytvára tzv. elegické distichon.

Podľa vzoru antickej poézie sa časomerný prozodický systém využíval v období klasicizmu aj v slovenskej pézii. V najväčšej miere našiel uplatnenie v tvorbe J. Hollého. (Časomiera využil aj J. Kollár v *Předzpěve Slávy dcery* napísanej po česky.) Časomiera je však v rozpore s prirodzenými zvukovými vlastnosťami slovenčiny, preto sa v slovenskej poézii natrvalo neuplatnila.

Aj zde leží zem ta, před okem mým slzy ronícím,

- U U| - - | - U U| - - | - U U| - -

někdy kolébka, nyní národu mého rakev.

- U U| - U U| - - U U| - U U| -

(J. Kollár, *Slávy dcera*)

Sylabický prozodický systém (slabičný verš)

Sylabický verš je založený na výskyte rovnakého počtu slabík vo verši. Na vytváraní rytmu verša sa zúčastňujú:

1. opakovanie rovnakého počtu slabík vo veršoch (rovnoslabičnosť);
2. intonačná prestávka rozdeľujúca verš na dve časti (dieréza);
3. združený rým;
4. rytmicko-syntaktický paralelizmus (zhoda veršového a vetného členenia).

<i>Ho rí oh ník , ho rí na Krá ľo vej ho li.</i>	12 a
<i>Ktože ho nakládol? - dvanásti sokoli.</i>	12 a
<i>Dvanásti sokoli, sokolovia bieli,</i>	12 b
<i>akých ľudskej oči viacej nevideli!</i>	12 b
<i>Dvanásti sokoli, sokolovia Tatier,</i>	12 c
<i>akoby ich bola mala jedna mater;</i>	12 c
<i>jedna mater mala, v mlieku kúpavala,</i>	12 d
<i>zlatým povojníčkom bola povíjala.</i>	12 d

(J. Botto, *Smrt' Jánošíkova*)

Sylabický prozodický systém (sylabická prozódia, sylabický verš, slabičný verš) sa uplatňoval predovšetkým v ľudovej slovesnosti. V umelej poézii sa rozšíril v období romantizmu, pretože básnici Štúrovej školy čerpali podnety a impulzy z ľudovej tvorby. (Tento druh verša však nájdeme už aj v staršej literatúre, napr. v historických piesňach, v duchovných piesňach, i v diele *Valaská škola - mravív stodola* od H. Gavloviča.)

Najobľúbenejším sylabickým veršom v období romantizmu bol dvanásťslabičný a osemslabičný verš. Využívali sa však aj verše s dlhším rozsahom (trinásťslabičník použil S. Chalupka v básni *Mor ho!*, štrnásťslabičník J. Kráľ v básni *Jarná pieseň*). V tvorbe slovenských romantických básnikov sa vyskytujú aj básne s kratšími veršami (zväčša ponášky na ľudovú pieseň a umelé balady).

Pomerne časté sú kombinované verše. Kombinuje sa napríklad verš osemslabičný so šest'slabičným:

<i>Jeden mlynár, druhý krčmár</i>	8
<i>oba odsúdení,</i>	6
<i>pražili sa v pekle spolu</i>	8
<i>pri jednom plameni.</i>	6

(S. Chalupka, *Mlynár a krčmár*)

V prípade kombinovaných veršov sa v skutočnosti len rozpisuje verš dlhšieho slabičného rozmeru do dvoch veršov. Miesto tradičnej dvojveršovej strofy so združeným rýmom potom vzniká štvorveršová strofa s rýmom prerývaným, ako je to i v uvedenom príklade z tvorby S. Chalupku. Ak by sme túto strofu zapísali do dvoch veršov, dostali by sme dvojveršovú strofu so všetkými typickými príznakmi sylabického verša v jeho základnej podobe.

Sylabotonický prozodický systém

Sylabotonický (slabično-prízvučný) prozodický systém predpokladá stopovú organizáciu verša. V tomto prozodickom systéme rozhodujúci je prízvuk, a nie dĺžka slabiky ako v časomernej prozódii.

Sylabotonická prozódia pozná tri stopy:

- trochej** - U;
- jamb** U-;
- daktyl** - U U.

Trochej a jamb sú stopy dvojslabičné, daktyl je stopa trojslabičná. Stopy tvoria prízvučné a neprízvučné slabiky. Názvy a označenie sa prevzali z časomier, znakom – sa tu však označuje prízvučná slabika, znakom U neprízvučná slabika.

V slovenčine má prízvuk v slovách svoje stále miesto - je vždy na prvej slabike. Dvojslabičné slová, napr. mesiac, pole, láska, majú prízvuk na prvej slabike a druhú slabiku majú neprízvučnú. Tvorí teda trochejské stopy. Trojslabičné slová, napr. koleso, vojaci, študenti, tvoria stopy daktylské (jedna prízvučná a dve neprízvučné slabiky). Ak pred slovom stojí slabičná predložka (na, do, pod atď.), prechádza prízvuk spravidla na túto predložku: na mesiac, do poľa (daktyl). V štvorslabičných slovách je prízvuk na prvej a tretej slabike (dve trochejské stopy), v päťslabičných na prvej a štvrtej slabike (daktyl a trochej). Takéto viacslabičné slová tvoria teda dve stopy: Bratislava, obzerali sa.

Verš môže byť čistý daktylský, čistý trochejský alebo daktylsko-trochejský. V sylabotonickej slovenskej poézii sa trochej stal základnou stopou (najzriedkavejšie sa vyskytuje jambický verš, keďže jambická stopa protirečí prirodzenému rytmu slovenčiny). Hoci trochejské metrum reprezentuje najprirodzenejší rytmus slovenského jazyka, čisto trochejských veršov je v slovenskej umelej poézii pomerne málo (z trochejského metra totiž vyplýva nebezpečenstvo rytmickej monotónnosti):

*Zavčas rána uzímený
chlapček kravy pasie -
razom sa mu víla
zjaví v lúčezárnej kráse!*

*Chlapec žasne, bičiek pustí,
udiveno, neme,
víla pred ním povznáša sa,
nedotknúc sa zeme.*

(S. H. Vajanský, *Neskromné želanie*)

Prvky sylabotonického prozodického veršového systému sa u nás začali uplatňovať už v období baroka. V období klasicizmu sylabotonizmus využil najmä J. Kollár v znelkách *Slávy dcery*. Po období štúrovského sylabického rovnoslabičného verša sa slovenská poézia vracia k sylabotonickej prozódii v období realizmu - v básnickej praxi ju programovo uplatnili najmä S. H. Vajanský a P. O. Hviezdoslav.

Aj keď od začiatku 20. storočia i na Slovensku postupne silnejú tendencie upúšťania od prísnej stopovosti, sylabotonický prozodický systém sa u nás neprestal celkom uplatňovať. Považuje sa i dnes za klasický veršový systém slovenskej pézie.

Príklady:

a) trochejský verš

Piesne naše: samá perla,
-u | -u | -u | -u
samý diamant jasný.
-u | -u | -u

b) daktylský verš

Démon kys' škaredý, chvost vlečúc po zemi,
-UU | -UU | -UU | - UU
ku mne sa priplazil, do ucha šepce mi;
-UU | -UU | -UU | - UU

c) daktylsko-trochejský verš

Pokojný večer na vršky padal,
-UU | -U | -UU | -U
na sivé polia.
-UU | -U

d) jambický verš

Keď zima na perutiach vetra vletí
U- | U- | U- | U- | U- | U
v náš Turiec, srdce moje divno splesá:
U- | U- | U- | U- | U- | U

Tonický (prízvučný) prozodický systém

Prízvučná prozódia sa vyznačuje opakovaním rovnakého počtu prízvučných slabík vo verši, pričom počet neprízvučných slabík býva premenlivý. Verše, v ktorých sa uplatňuje sú rôznoslabičné, nie sú stopovo organizované.

Tonický prozodický systém je typický pre poéziu starogermánsku, v súčasnosti sa používa i v poézii anglickej, v modernej ruskej poézii bol voľný tonický verš u Majakovského. V ruskej poézii sa uplatnil preto, že ruský jazyk má pohyblivý prízvuk. Slovný prízvuk ako prozodická vlastnosť jazyka sám teda môže byť prostriedkom rytmickej organizácie verša.

V slovenskej a českej poézii sa tento prozodický systém takmer neuplatnil, v slovenskej literatúre len v niektorých formách ľudovej deklamačnej poézie (vyčítanky), kde práve slovný prízvuk nadobúda na intenzite.

Voľný verš

Voľný verš je verš modernej poézie. V literatúre sa uplatňuje najmä od začiatku 20. storočia. Vznikol ako protiklad prísne rytmicky organizovaného verša, nemožno preto v ňom ani hľadať tradičné rytmické prvky (rovnoslabičnosť, metrum, rým a pod.).

Od tradičného verša sa voľný verš odlišil v prvom rade tým, že celkom upustil od rovnoslabičnosti, a teda i rovnakého počtu stôp vo veršoch. Rôzny slabičný rozmer (dĺžka) veršov býva často prvým rozpoznávacím znakom voľného verša.

Nositeľom rytmu voľného verša je intonácia. Rovnaká intonácia veršov (veršových úsekov) je daná ich rovnakou vetnou výstavbou. Básnici niekedy upúšťajú od interpunkcie, každý verš potom začínajú veľkým písmenom alebo používajú výlučne malé písmená.

V slovenskej literatúre voľný verš prvýkrát použil v niektorých svojich básňach Ivan Krasko. Aj keď voľný verš znamenal v poézii revolúciu, od čias Kraskovej školy sa popri voľnom verši naďalej využívajú i tradičné veršové formy.